

ڈاکٹر حنا خان

اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

”سیف الملوک ول اک جہات“ دا ویروا

Abstract:

This article is based on psychological criticism. It explains the theory of Fride, Young and Adler about the inferiority complex and superiority complex. Sharif Kunjahi's analysis of Saif ul Malook by Mian Muhammad Bakhsh under the vision of above cited writers explains the personality of Mian Muhammad Bakhsh in comparison with Prince Saif ul Malook and tells how the inferiority and superiority complex leave effects on human mind and personality.

پنجابی ادب دے کھیتڑ وچ شریف کنجاہی ہوراں دا نان کسے جان پچھان دا لوڑ وند نہیں اے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی میدان وچ کئی حیثیتاں نیں۔ اوہ مترجم، ادیب، شاعر تے ماہر لسانیات ہون دے نال نال ادب دے اُستاد وی سن، پراساڈی جاچے اوہناں دے پارکھ ہون دا گن سرکڑھواں اے جدوں کہ اوہناں دے دو بے سمکالی قاضی فضل حق، مولا بخش کشتہ، بنارس داسن جین تے موہن سنگھ دیوانہ ہوریں اودوں پنجابی وچ تحقیق تے تعارفی سبھا دے مضمون لکھ رہے سن۔ شریف کنجاہی ہوراں اجیے سے پرکھ ای لکھی۔ اودوں فارسی لہی وچ کوئی رسالہ نہیں سی چھپ رہیا۔ ایس پاروں اوہناں دے لکھ چھاپے نہ چڑھ سکے۔ اوہناں لاہور ریڈیو توں پہلا تنقیدی مضمون ”سیف الملوک ول اک جہات“ 1944ء وچ پڑھیا۔ (1) آزادی گروں اوہناں دے کئی لکھ مہینہ وار ”پنجابی“ تے ہورناں رسالیاں وچ چھپدے رہے تے ایہناں مضموناں دی اک چون ”جہاتیاں“ دے سرناویں پیٹھ 1960ء وچ چھاپے چڑھی (2) ایہدے گروں بن تیکر ”جہاتیاں“ دے کئی ایڈیشن چھپ کے مانٹا کھٹ چکے نیں۔

”جہاتیاں“ وچ کل پندرہاں مضمون شامل نیں۔ پہلے دوویں مضمون ”اک سی بدو تے اک سی

اونھ“ تے ”کچھ پنجابی دی شاعری دے بارے“ پنجابی زبان دی لسانی تحقیق دے حوالے نال لکھے گئے
نیں۔ ”لوریاں“، ”لوریاں تے تھال“ تے ”لوک گیت“ پنجابی لوک ادب بارے نہیں۔ ”صوفیاں دی
شاعری“، ”مقبل دی ہیر“، ”وارث شاہ تے اوس دی ہیر“، ”راجھا۔۔ اک وگڑیا ہو یا بال“، ”ہیر۔۔ اک
ضدل کڑی“، ”وارث شاہ دا پنجاب“ تے ”سیف الملوک ول اک جھات“ پنجابی کلاسیکی شاعری بارے
نیں جد کہ آخری تین مضمون ”ترنجن ول اک جھات“، ”دل دریا ول اک جھات“ تے ”سینہوڑے“
جدید پنجابی شاعری بارے نہیں، شریف کتیاہی ہوراں دی اک پرکھ دے وڈے مہاڑ مار کسی نفسیاتی تے
عمرانی نہیں۔ سگوں اوہناں دی پرکھ وچ مار کسی تے نفسیاتی پرکھ دارنگ گوڑھا اے۔ اتھے اسیں اوہناں
دے نفسیاتی پرکھ دے لیکھ ”سیف الملوک ول اک جھات“ دا ویروا دیندے آں۔

ویہویں صدی نفسیات دے جیہڑے ماہراں نے بندے نوں بلوینا، اوہناں وچوں فرائیڈ،
ژونگ تے ایڈلر دے ناں سرکڈھویں نہیں۔ ادبی پرکھاں نے پہلاں پہل فرائیڈ توں گوڑھا اثر قبولیا تے
اوبدے مگروں نفسیاتی پرکھ وچ ژونگ دے نظریاں نوں بہت شہرت ملی، پر شریف کتیاہی ہوراں ایہناں
دوواں سبھاواں توں ہٹ کے ایڈلر دے نظریاں نوں چنیا۔ اوبدے نظریاں وچوں احساس
کمتری (Inferiority Complex) تے تعقید کمتری (Superiority Complex) بہت مشہور ہوئے۔

Alfred Adler's Personality Theory and Journal Psyche.org اُتے

"Personality Types وچ احساس کمتری بارے ایڈلر دے وچاراں نوں انج پیش کیتا گیا اے۔

Adler believed that some people become mired in their
"inferiority"; he felt that we all born with a sense of inferiority
(as children are, of course, smaller and both physically and
intellectually weaker than adults), which is often added to
by various "psychological inferiorities later." (3)

انجے امی تعقید کمتری بارے اوبدے وچاراں نوں Wikipedia انج درج کیتا گیا اے:

"If a person is a show off, it is only because he feels inferior
because he does not feel strong enough to compete with
others on the useful side of life. That is why he stays on the
useless side." (4)

اگے چل کے مزید لکھیا گیا اے:

"The superiority complex is one of the ways that a person
with an inferiority complex may use as a method of escape

from his difficulties. He assumes that he is superior when he is not, and this false success compensates him for the state of inferiority which he cannot bear." (5)

مطلب ایہہ پئی تعقید کمتری دا شکار انسان حقیقت وچ احساس کمتری دا شکار ہوندا اے۔ اوہ کمتری دے ایس احساس توں فرار حاصل کرن لئی تعقید کمتری وچ مبتلا ہو جاندا اے۔ ایڈلر دے نظریے موجب جس بچے نوں کوئی جماندرونج ہوندی اے اوہ اوہنوں تین طریقیاں نال دور کرن دی کوشش کر دا اے۔ پہلاں اوہ اپنے جسم دے جس حصے وچ معذوری اے اوہنوں دور کرن دی کوشش کر دا اے۔ یاں فیر اوہ اپنے جسم دے کسے ہور حصے ول توجہ ودھا کے اپنی کمی یاں گھاٹ نوں دور کر دا اے۔ تیجا طریقہ ایہہ ورتیا جاندا اے پئی اوہ اپنی جسمانی کمزوری نوں دور کرن دی تھاویں اپنیاں ذہنی صلاحیتاں نوں ودھا ون دی کوشش کرے گا۔ ایس سلسلے وچ ایڈلر دے آکھن موجب بچیاں دے جمن دی ترتیب وی اوہناں دی شخصیت اُتے اثر انداز ہوندی اے۔ رفیق جعفر ایس گل نوں انج بیان کیتا اے:

”بچے کی ذہنی تربیت میں بچے کی ترتیب ولادت (Birth Order) کا بہت زیادہ دخل ہے پہلے بچے کو اُس وقت تک بہت توجہ دی جاتی ہے جب تک دوسرا بچہ پیدا نہ ہو جائے دوسرے بچے میں عدم تحفظ کا احساس پیدا ہو جاتا ہے۔ اور وہ اپنے ماں باپ اور بعد میں دوسرے لوگوں سے نفرت کرنے لگتا ہے۔ ایسے بچے عموماً ماضی میں بہت دلچسپی لیتے ہیں کیونکہ اُس وقت انہیں بہت توجہ ملتی تھی۔“ (6)

ایڈلر دے ایس نظریے نوں نظر وچ رکھدیاں ایہہ گل نثر کے سامنے آوندی اے پئی زیادہ تر بھیڑیاں عاداتاں پلٹھھی دے بچیاں وچ ہوندیاں نیں۔ کیوں جے اوہ حاکمانہ طبیعت دے مالک ہوندے نیں۔ جیویں ڈاکٹر کیون لیمین (Dr, Kevin Leman) اپنی کتاب: The Birth order وچ پلٹھھی دے بچے بارے لکھدے نیں:

"why you are the way you are 'reliable and conscientious', they tend to be list makers and black and white thinker...they are natural leaders and achievement oriented." (7)

وچکار لہ یاں دو جا بچہ یاں تے غفلت زدہ (Ignored Child) ہوندا اے یاں فیر انقلابی۔ جد

کہ ساریاں توں چھوٹا بچہ مساکلی بچہ یاں Problem Child ہوندا اے۔ ڈاکٹر کیون لیمن Dr Kevin Leman دے وچاراں موجب:

"Being the middle child means living in a sort of anonymous haziness... He's not pushed as hard as much as the one who came before him." (8)

انجے ای اخیر لے یاں ساریاں توں چھوٹے بچے بارے ایہدے وچ انج لکھیا گیا اے:

"These social, outgoing creatures have never met a stronger. They are uncomplicated, spontaneous, humorous, and high on people skills. To them, life 's a party. They're most likely to get away with murder and least likely to punished." (9)

ایہدے نال نال جیہڑا بچہ کسے قسم دی جسمانی معذوری یاں کمزوری دا شکار ہووے تاں ایس معذوری یاں کمزوری توں کھ آں دوالے دے لوکاں دے سلوک تے رویاں پاروں وی اوہ بچہ احساس کمتری (Inferiority Complex) دا شکار ہو جاندا اے۔

ایڈلر اپنی کتاب "The Science of living" وچ اپنی وچار دھارا دا ویروا انج کردا اے:

"There are children who may never know that they are left handed because they have been so carefully trained in the use of the right-hand. At first they are clumsy and imperfect with the right hand, and they are scolded, criticised and derided. It is an error to deride, but both hands should be trained." (10)

اگے اوہ مزید لکھدا اے:

"A left handed child can be recognized in the cradle because his left hand moves more than his right. In later life he may feel that he is burdened because of the imperfect of his right hand, on the other hand, he often develops a greater interest in his right hand and arm, which interest is manifestd, for example, in drawing, writing, etc." (11)

ایڈلر دے ایہناں نظریات نوں پڑھن مگروں جدوں ایس "سیف الملوک ول اک جہات" جیہڑا شریف کنجانی ہوراں دا مضمون اے دا ویروا کرنے آں تاں ایہہ ایڈلر دے نظریاں توں

متاثر ہو کے لکھیا گیا گلد اے۔ ایڈلر دے آکھن موجب جن دی ترتیب وی انسان دی شخصیت اُتے اثر انداز ہوندی اے تے نکا انقلابی ہند اے۔ شریف کنجاہی، ایڈلر دے ایسے نظریے نوں میاں محمد بخش ہوراں اُتے ورتیاں اپنے ایس مضمون وچ لکھدے نیں پئی میاں صاحب کیوں جے سب توں چھوٹے سن ایس کر کے اوہناں گدی نشین ہون توں انکار کردتا شریف کنجاہی ہوراں دے بقول:

”میاں صاحب تن بھرا سن وڈھے دا ناں بہاول بخش سی تے سیف الملوک ایناں دے آکھے تے ای لکھی گئی سی چھوٹے دا ناں علی بخش سی۔ کہندے نیں جے باب نے مرن توں پہلاں گدی تے پٹھن دا گن میاں صاحب دے ناں پایا پر آپ نے ایہہ پگ وڈے بھرا دے سراہی آکھ کے رکھ دتی جے مین دنیا دے لٹا کیاں جوگا نہیں تے گل وی سچ سی“۔ (12)

شریف کنجاہی ہوراں دے خیال وچ میاں محمد بخش ہوریں اک غفلت زدہ بچے (Ignored Child) سن۔ ایہدے توں وکھ گھڑ دا ہونا وی ایہدا کارن ہو سکدا اے۔ ہو سکدا اے پئی اوہ ہم عمراں وچ بہہ کے اپنے ایس مرض پاروں اپنے آپ نوں اوہناں توں وکھ سمجھدے ہون تے ایہہ وی ہو سکدا اے پئی اوہناں دے ہان دے منڈے اوہناں دے ایس مرض کارن اوہناں دا مذاق اُڈاندے ہون گے۔ جس پاروں اوہ احساس کمتری یعنی "Inferiority Complex" دا شکار ہو گئے۔ جیہناں لوکاں نے حیاتی وچ وڈے وڈے کارنامے سرانجام دتے نیں اوہناں پچھے وی کوئی نہ کوئی احساس کمتری یعنی "Inferiority Complex" ہندا اے۔ جیویں ایڈلر نے کہیا سی پئی جیہنوں کوئی جہاندر و کوڑ ہوندا اے اوہ کسے ہور پاسے محنت کر کے ترقی کر لیندا اے۔ جیہناں پچیاں دی حوصلہ افزائی نہ کیتی جاوے اوہ وی احساس کمتری "Inferiority Complex" دا شکار ہو جاندا اے نیں۔ شریف کنجاہی، میاں محمد بخش دے ایس طرح حیاتی گزارن دے سبب دسدیاں لکھدے نیں:

”دنیا دے دھندیاں توں ہٹا کے فقیری رستے لگن وچ ماپیاں دا تے آلے دوالے دا ہتھ اے۔ چھوٹی عمر وچ جیہیں بچے نوں آس پاس توں خیر دا آوازہ کئی پوئے پیار دے ہتھ لگن اوہ بچہ زندگی نوں چنگیاں نال بھرپور سمجھدا اے تے جے ٹکراں نکوراں تے بے پرواہیاں متھے لگن تاں اوہ دنیا توں ویریاں دا کوٹ جاندا اے تے اوس توں دور سن دی

کر دے۔ اے۔ اوس دی گل گل وچوں بے آسی تے ڈوہل ہوندا پیدا بھدا
اے۔ میاں صاحب دے شعراں ول دھیان کریئے تے ایہہ چیز بالکل
صاف پئی لہدی اے۔“ (13)

کنجاہی ہوراں دے لیہناں وچاراں دی تصدیق میاں صاحب دے ایہہ شعر بڑے سوہنے
انداز نال کردے نیں جیہناں وچ میاں صاحب فرماندے نیں:

کون بندے نوں یاد کریں ڈھونڈے کون قبر نوں
کس نوں درد اساڈا ہو سی روگ نہ رنڈے ورنوں (14)
یاں فیروہناں دا ایہہ شعر ونگی دے طور تے ویکھو:

نہ گھر چاڑے نہ سکھ ڈٹھے نہ کجھ کھٹی کھٹی
نہیں کسے ول لینا کوئی نہ چھڈ چلے ترئی (15)

شریف کنجاہی ہوراں نے اپنے ایس مضمون وچ فلسفہ وحدت الوجود دا نفسیاتی ویروا کر دیاں
آکھیا اے پئی وحدت الوجود نما نے لوکاں دا فلسفہ اے تے انتہی سوچ رکھن والیاں نوں ای ایہہ
وارے کھانداسی۔ کدی اُتلے میل تاں ایس حقیقت نوں نہیں من سکدے سن پئی سارے انسان اکوچ
دے پرچھانو نیں۔ جیویں سہیل احمد ہوریں اپنی کتاب ”داستانوں کی علامتی کائنات“ وچ عشق
بارے انج گل کردے نیں:

”عشق“ روزمرہ زندگی کی سطح سے اٹھا کر وجود کے اعلیٰ مدارج کی طرف
لے جاتا ہے۔ یہ روح کی ”خیر“ کی طلب کیلئے نہ بچنے والی پیاس ہے یہ
کائنات کا مرکزی اصول ہے اور صوفیا کے نزدیک دنیا میں جو کچھ ہے وہ
عشق، عاشق اور معشوق کے تین لفظوں میں پوشیدہ ہے اور درحقیقت
”توحید“ کی جمع میں یہ تینوں ایک ہیں۔“ (16)

شریف کنجاہی ہوراں ”سیف الملوک“ ورگے شاہکار دی تخلیق دا کارن احساس کمتری دیا
اے۔ کیوں جو میاں صاحب دنیا داری دے معاملیاں توں ہمیش دور دور رہے تے پھیر جٹے دی بج نے
ایس احساس نوں ہور ودھایا ہووے گا۔ ایس پاروں اوہناں قلم پھڑی تے اپنیاں صلاحیتاں دا لوہا
منوان لئی شاعری دارا پھڑیا۔ میاں صاحب آپ اپنے قصے وچ فرماندے نیں:

قصے ہو کر کے دے اندر درد اپنے گچھ ہوون
 دن پڑاں تاثیراں ناہیں بے پڑے کدروون (17)
 یاں فیر اوہناں دا ایہہ شعر ملاحظہ فرماؤ:

جو شاعر بے پڑا ہووے سخن اوہدے وی رُکھے
 بے پڑے تھیں شعر نہ ہوندا اک دن دھواں نہ دُکھے (18)

ایہناں شعراں نوں پڑھ کے ایہہ گوہر لایا جاسکدا اے پئی اوہناں دا اندر لامہاندرا جس
 خوبصورتی تے گوڑھے تاثر نال ”سیف الملوک“ وچ دکھائی دیندا اے۔ ہو کر کے وی لکھت وچ نہیں
 نظر آوندا۔ ایس حوالے نال سہیل احمد ہوراں دے وچار کچھ انج نہیں:

”خالص عشقیہ کہانیوں کا مرکزی کردار عموماً خارجی دنیا میں اتنا فعال
 نہیں ہوتا جیسا کہ داستانوں کا ہیرو ہوتا ہے۔“ (19)

انجے ای جیکر ایس میاں محمد بخش تے اوہناں دے تخلیق کیتے ہوئے کردار سیف الملوک دا
 موازنہ کریئے تاں ایہہ گل بتر کے سامنے آوندی اے پئی اوہناں اپنے ایس کردار وچ اوہ ساریاں
 خوبیاں، صلاحیتاں تے ہمتاں بھر دتیاں نیں جیہناں توں اوہ آپ محروم سن۔ شہزادہ سیف الملوک جیویں
 مشکلاں مصیبتاں تے پریشانیاں نوں جردا تے اوہناں دا جرأت نال مقابلہ کردیاں اخیر اپنی منزل یعنی
 بدیع الجمال تیکر اپڑ جاندا اے، پر میاں محمد بخش آپ دنیا نوں چھڈ کے گوشہ نشین ہو گئے سن۔ اوہناں اپنا
 حال اک شکست خوردہ انسان ورگا بنا لیا سی۔ ایس سب نوں ویکھدیاں ایہہ گل کیتی جاسکدی اے پئی
 جیکر میاں صاحب حیاتی وچ شکست خوردہ نہ ہوندے تاں اوہ کدے وی سیف الملوک ورگا جاندار کردار
 تخلیق نہیں کر سکدے، ایہہ ساریاں چیزاں اک باوقار شخص دا احساس شکست تے احساس محرومی
 اے۔ سیف الملوک دی بہادری، جرأت تے دلیری بارے میاں صاحب انج جانکاری دیندے نیں:

وکیہ سنسار شہزادے جلدی سارکمان ہتھ پکڑی
 مار ہتھیار دو پار کریاں کرے دلیری نکڑی (20)
 انجے ای شہزادے دی چلاکی، تیز رفتاری تے چُستی بارے کہندے نیں:

سیف ملوکے بازاں والا کر کے چُھٹ شتابی
 پنچے مار کبوتر پھڑدا جیویں کیرا مُرغابی (21)

انج ایس ایہہ آکھ سکے آں پئی انسان چاہوے تاں لکھاں گھاناں دے باوجود اپنے آپ نوں
دنیا سامنے منوا ای لیندا اے۔ ایہوں اوہدی ازلی تے فطری خوبی وی کہیا جاسکدا اے۔ اساڈی ایس
گل دی وضاحت شریف کنجای ہوراں دے ایہناں وچاراں نال بہتر طور تے کیتی جاسکدی
اے۔ جیہدے وچ اوہ لکھدے نیں:

”اپنا آپ منوان دی خواہش ہر اک وچ ہوندی اے کوئی ایس کم نوں
کسے طرح پورا کردا اے تے کوئی کسے طرح، کوئی کم سنوار کے تے کوئی
وگاڑ کے، جیہناں نوں کوئی جماندرو کوڑ ہوندا اے اوہ اپنا آپ منوان لئی
نال دیاں نالوں وکھری راہ کڈھ لیندے نیں۔ ایسے توں سیانا اکھان
بنایا جاندا اے۔ جے کانیاں تے لگیاں دی اک رگ وکھری ہوندی
اے۔ میاں صاحب وی شاعر نہ ہوندے تے آس پاس دیاں وچ
اوہناں داماں کس گلوں ہوندا۔“ (22)

شریف کنجای ہوراں دا کمال اے پئی اوہناں جدید نفسیاتی نظریاں نوں ایس طرح لکھیا اے
پئی جے پڑھن ہار پہلاں توں نفسیاتی اصولاں توں جانوں نہ ہووے تاں اوہدے لئی ایہہ ویروا اوکھا ہو
جاندا اے پئی اوہ نفسیاتی سوچہ راہیں پرکھ لکھ رہے نیں یاں پنجاب دی لوک سیانف نوں موضوع بنایا
اے۔ اُتے پیرے وچ اوہناں نے ایڈلر دے ایسے ای نظریے راہیں میاں محمد بخش دی شخصیت دا جائزہ
لیا اے پئی اوہ کیہڑے کارن سن جیہناں نے میاں صاحب کولوں ”سیف الملوک“ ورگا شاہکار تخلیق
کرایا۔ اوہناں اک اکھان ”کانے تے لگیاں دی اک رگ وکھری ہوندی اے“ ایڈلر دی تھیوری
(Theory) بیان کردتی اے۔ شریف کنجای ہوراں دی نزول پنجابی منان وچ اُتر دی جاندی اے۔
جے پڑھن ہاراں نوں پہلاں تو پتا نہ ہووے تاں کدھرے وی مانگوں نظریاں دا احساس تیکر نہیں ہوندا۔

حوالے

- 1۔ حامد حسن، سید، شریف کنجای کی پرورش لوح و قلم، (گجرات: المیر ٹرسٹ لائبریری
ومرکز تحقیق وتالیف، 2000ء)، 381۔

- 2۔ اوہی، 382۔
- 3۔ <http://Jounralpsyche.org>
- 4۔ <http://wikipedia.com>
- 5۔ Ibid
- 6۔ رفیق جعفر، نفسیات کا ارتقاء، (لاہور: اظہار سنز، 1998ء)، 237۔
- 7۔ Kevin Leman, *The Birth Order*, (Michigan: Revell a division of Baker Publishing Group, 2009) 20.
- 8۔ Ibid, 21.
- 9۔ Ibid, 22.
- 10۔ Alfred Adler, *The Science of Living*, (Condon: George Allen & Union Ltd, 1952), 65-66.
- 11۔ Ibid, 66.
- 12۔ شریف کجانی، جہاتیاں، (لاہور: عزیز بکڈپو، 1994ء)، 73۔
- 13۔ اوہی، 74۔
- 14۔ شفیع عقیل، مترجم، سیف الملوك، (کراچی: انجمن ترقی اُردو پاکستان، اشاعت اول، 1990ء)، 84۔
- 15۔ اوہی، 85۔
- 16۔ سہیل احمد، داستانوں کی علامتی کائنات، (لاہور: گلیہ علوم اسلامیہ و شرقیہ پنجاب یونیورسٹی، 1987ء)، 37۔
- 17۔ سیف الملوك، 77۔
- 18۔ اوہی، 78۔
- 19۔ داستانوں کی علامتی کائنات
- 20۔ سیف الملوك، 280۔
- 21۔ اوہی، 273۔
- 22۔ جہاتیاں، 74۔